

FRIED ISTVÁN

Jókai Mór 1854-ben és 1904-ben

„Egy lapot sem akartam szerkeszteni s
most kettő szakadt a nyakamba.”

(Jókai levele anyjához)¹

„a modern irodalom legnépszerűbb mai formájának, a
próza elbeszélésnek ő teremtett hangot s így ő tette
lehetővé további fejlődését.”

(Schöpflin Aladár nekrológiájából)²

Az az ötven esztendő, amely a *Vasárnapi Újság* alapításától Jókai haláláig terjedt, leírható olyaténképpen is, miszerint annak címszereplője Jókai volt, már életében kivételes jelentőségű hatástörténete, nem pusztán a romantikus – késő-romantikus prózai alakzatok széleskörű olvasói befogadása okán, hanem – többek között – Bródy Sándor, Gárdonyi Géza, Herczeg Ferenc Jókaihoz fűződő (nem csak személyes) viszonyát tekintve is (nem mellékesen, Bródy több Jókai-regény „ifjúsági” változatát készítette el,³ Herczeg élete végéig őrizte nagyrabecsülését,⁴ Gárdonyi sem egyszerű látogatója volt a Bajza utcai Jókai-háznak).⁵ Jókai országos (részben külföldi) népszerűsége mindenekelőtt a Bach-korszakban alapozódott meg, s e népszerűség tartós fennmaradásához számottevő mértékben járult hozzá újságírói tevékenysége, újságokba írása, illetőleg szerkesztői munkálkodása, amelynek révén lapjait az irodalmi és nem pusztán irodalmi érdeklődés középpontjába sikerült helyezni. A Jókai-méltatások visszatérő szövege, miszerint: „Az ötvenes években ott ült Magyarország betegágya mellett és képzeletének minden tündöklő fantomját harcba vitte a lázalom rémei ellen.”⁶ A sajtótörténetész idézve: „Jókai intézményt pótolta az abszolutizmus kori Magyarországon. Regényei,

¹ Jókai Mór levelezése (1833–1859). Összegyűjt, s.a.r. Kulcsár Adorján. Budapest 1971, 132. Vö. még uo, 131, Jókai levele 1854. febr. 28-án Pompéry Jánoshoz arról, mennyi törődést, elfoglaltságot igényel a szerkesztés.

² Schöpflin Aladár: Jókai Mór. *Vasárnapi Újság* 1904, 319–320.

³ Jókai Mór: Diákok regénye. „És mégis mozog a föld” című [regényéből átdolg.] Bródy Sándor. Budapest [1894], Uő: Ráby Mátyás viszontagságai–Rab Ráby című munkájából a serdültebb ifjúság számára átalakítva. [átdolg.] Bródy Sándor. Budapest [1894], Uő: A rózsák szigete–Az arany ember című munkájából a serdültebb ifjúság számára átalakítva. [átdolg.] Bródy Sándor. Budapest [1894]. Vö. még Juhász Ferencné: *Bródy Sándor*. Budapest 1971, 25–27.

⁴ Herczeg Ferenc: Jókai Mór. Emlékbeszéd. In Uő: *Munkái* X. Budapest 1939, 129–136. Vö. még Uő: *Emlékeim. A Várhegy. A gótikus ház*. Bev. szöveggond. Németh G. Béla. Budapest 1985, 278–284, 298–299.

⁵ Gárdonyi Géza: Ceruzajegyzetek Jókairól. *Pesti Hírlap Nagy Naptára*. Budapest [1924], 239–241. Vö. még Feszty Árpádné: *A tegnap*. Budapest 1924, 132.

⁶ Herczeg: *i.m.* (1939), 134.

elbeszélései, orgánumai, a *Vasárnapi Újság* és az *Üstökös* a nemzet életerejének voltak fenntartói, megsokszorozói.”⁷ Krúdy Gyula szavai természetesen nemcsak az ötvenes évekre szorítkoznak, de oda is vonatkozathatók: „Ajándékozott meleget, amikor Magyarországon nagyon hideg volt, és adott mosolyt az arcokra, amikor Magyarországon temettek.”⁸

Napjaink örvendetesen megélelnkül Jókai-kutatása⁹ visszafogottabb, részint műfajelméleti, médiumtechnikai elemzésekkel közelít a Jókai-életműnek az 1850-es esztendőket magába foglaló szakaszához, és egyre több figyelmet fordít (kevésbé az újságíró, inkább) az újságíró Jókaira, nem annyira szerkesztői lehetőségeit, módszereit elemzi, mint inkább azt, hogy a városiasodás igényelte közlési változatok közül melyiket választotta, és ezek milyen regényszerkesztési következményekkel jártak: ezen a téren szükségszerűen lesznek az elbeszélések és általában a kispróza hátrányos helyzetűek, jóllehet a szerkesztő Jókai talán főleg a *Vasárnapi Újság*ban kísérelte meg a novella sokféleségének megvalósítását, a romantizáló, az „orientalizmust” vállaló, egyben az időszerűségtől sem távolodó (helyenként (közvetlen) politikai áthallásokkal rendelkező) kisprózát éppen úgy művelve, mint az anekdotikus forrásokból táplálkozó zsánerképet, népies modort, amellyel reformkori előzményeket folytatott. Nem egyszerűen meg akarta tölteni lapjait, azaz nemcsak arról van szó, hogy írt akár mások helyett is, hanem – noha túljárt már írósa kezdő, tanulóévein – állandó jelenlétével, a különféle tárgyak műbe foglalásával (az életmű ismeretében megkockáztatható) szüntelenül építkezett, a neki tulajdonított mesemondást történeti, természetleíró, közeli és távoli, könnyed és drámai történetekben gyümölcsöztette. Az persze nem tagadható, hogy „intézményt” pótolta már ekkor olyan értelemben, hogy felvette a versenyt a másodlagos francia romantikával (olykor még Victor Hugoval is), helyenként imitálta az ugyancsak népszerű Dickens előadasmódját, a Kisfaludy Károlytól a Petőfi-prózáig ívelő vonulatot új vonásokkal, színekkel gazdagította, és elfogadtatta, hogy az anekdota elemeit elbeszélésben hasznosító írói stratégia a populáris olvasmányoknak a magasabb irodalom rangját kölcsönözheti. Ezenkívül óvatosan, de az elbeszélésben a megfelelő helyen megszólaltatva kezdeményezte az elbeszélő párbeszédét az olvasóval, a történetekből való elbeszélői kibeszélést, az önnön személyiségét akár az elbeszélővel, mindenestre a többi szereplővel szemben meghatározni kívánó figura reflektálását az elbeszélés cselekményére.

Bár a *Vasárnapi Újság* (mint a legelterjedtebb, hamarosan a legtöbbet forgatott és igen hosszú életű lap) első évfolyamában korántsem Jókai leginkább időt álló, „remek”-művei jutottak el az olvasókhhoz, éppen a szerkesztői lelemény „diktálta” változatosság szempontjából érdemes megsejmelni, miféle ajánlatokat tett az olvasóknak, ezekkel az ajánlatokkal kiket és hogyan célzott meg, illetőleg mennyire jelzik az írói kísérlet irányát. Noha a kutatás nem ál-

⁷ *A magyar sajtó története* II/1, 1848–1867. Szerk. Kosáry Domokos, Németh G. Béla. Budapest 1985, 448–452. Miklósy János fejezete.

⁸ Krúdy Gyula: A magyar milliomos. In *Uő: A szobrok megmozdulnak. Írások az irodalomról*. Vál, szerk, utószó Kozocsa Sándor. Budapest 1974, 41. Vö. még Oláh Gábor: Jókai. In. *Uő: Költők és írók*. Debrecen 1932. („A nagy mesélő el tudja feledtetni, ami fáj, és meg tudja álmodtatni nemzetével, ami nélkül élni képtelen.”) A Bach-korszak (irodalmi) nyilvánosságának problémáit szépen elemzi Kerényi Ferenc: „Szólnom kisebbség, bűn a hallgatás”. (*Az irodalmi élet néhány kérdése az abszolutizmus korában*). Gyula 2005, 71, 89–90.

⁹ *Jókai és Jókai*. Szerk. Hansági Ágnes, Hermann Zoltán. Budapest 2013. Mindenekelőtt Hansági Ágnes, Eisemann György, valamint Domokos Anna és Landgraf Ildikó tanulmányai voltak a legtanulságosabbak számomra.

lapodott meg az újság születése körül játszott ötletadó szerepekről, aligha jelentékeny tévedés, ha Jókainak kezdeményező szerepet tulajdonítunk egy olyan sajtóvállalkozást tekintve, amely az olvasók szinte valamennyi rétegéhez kívánt eljutni, s az anyagi haszon mellett (ez sem egészen mellékes, Jókai levelezését bevonhatjuk ennek igazolására) irodalmi népszerűsége is szert tenni kívánó, a 30. életévét még be nem töltött szerző törekvéseinek el/befogadtatása sem minősíthető csekélyebb jelentőségűnek. Schöpflin Aladár Pákh Albertről írva¹⁰ állítja: Pákh „olyan lapot akart kiadni, a mely egyaránt szól a néphez, mint a mívelt középosztályhoz, s a kettőt egyesíti a magyar műveltség terjesztéséért”. A nem tudományos-elemző igénnyel megírt színes elmélkedést menti a némi egyszerűsítés vádja alól, hogy szintén a *Vasárnapi Újság*ban, a fél évszázados évfordulóra jelent meg, s a XX. század erőteljes konkurrencia-harcaiban a folyamatossá tett történet fenntartásában volt érdekelt. A továbbiakkban állásfoglalása talán túl határozott: „Pákh vezetése alatt a Vasárnapi Újság megtalálta az utat a nemzet szívéhez, kedves vendége lett a nemesi kuriáknak, a falusi paplakoknak s a zsupfedeles házaknak egyaránt”. Hadd tegyem hozzá, hogy a Schöpflin cikke előtt egy esztendővel megjelentetett Pákh-kismonográfia¹¹ egyfelől a kiadó, Heckenast Gusztáv kezdeményezését méltatja, másfelől nem foglal állást a Pákh vagy Jókai kérdésben, inkább annak tulajdonítja, hogy Pákh jegyzi főszerkesztőként a lapot, miszerint 1848/49-et (és részben a további éveket) betegágyban töltötte, az eseményektől távolabb élő Pákh nem volt kompromittálva (Jókaival szemben), így az „ismeretterjesztő néplap” kiadását nem akadályozta a főszerkesztő személye. A Schöpflin-írás évében kiadott Jókai-monográfia (Szabó Lászlóé) szerint Pákh neve alatt valójában Jókai szerkesztette a *Vasárnapi Újságot*. Hozzáteszem, az 1854-es évfolyam beköszöntőjét Pákh jegyezte, és nemigen van okom feltételezni, hogy Jókai fogalmazta volna meg, az azonban semmiképpen sem hanyagolható el, hogy egyrészt anyjának 1854. márciusa végén azt írja: „Egy lapot sem akartam szerkeszteni s most kettő van a nyakamon”,¹² másrészt az 1855-ös évfolyam beköszöntőjét már ő jegyezte: „Előttünk a «magyar nép» neve összekötő kapocs, nem pedig választó fal a különböző társadalmi osztályokra nézve.”¹³

A *Vasárnapi Újság* létezésének huszonötödik évfordulója alkalmából három írás is felidézti a kezdetet. Gyulai Pálnak¹⁴ a szerkesztőhöz küldött levele szerint: „Midőn Jókai a *Délibáb* megszűnésével lap nélkül maradt, Heckenastot egy új irodalmi lap megindítására ösztönözte.” Kitér, másokhoz hasonlóan, Pákh betegségére, amely gátolta a gyakorló szerkesztői munkában. Nagy Miklós¹⁵ azt emeli ki, hogy a „magyar nép lapja”-t adják ki, s a célt (a jelenlegit, az 1879-est, de a kezdetit is) abban véli felfedezni: „a nemzeti irány és nyelv művelésében, a nemzeti szellem ápolásában és abban keresni legfőbb feladatát, hogy a közhasznú ismeretek bárhonnan származzanak, a magyar nemzetnek közkinccseivé váljanak.” Ez a népnevelő/művelő szándék nem volt idegen Jókaitól, élete végéig vezéreszméje maradt a nép műveltségének, iskolázottságának emelése, még a nemzetiségi ellentétek elsimítását, a megértés elő-

¹⁰ Schöpflin Aladár: Pákh Albert. *Vasárnapi Újság*, 1904, 149–152.

¹¹ Szabó Mózes: *Pákh Albert pályája*. Kolozsvár, 1903, 119.

¹² Vö. 1. sz. jegyzet

¹³ *Vasárnapi Újság*, 1855, 1. sz. Vö. még Uó: Cikkek és beszédek 4.k. I. rész. Összeáll, s. a. r. Törő Györgyi. Budapest, 1968, 132–134. Az idézet: 132.

¹⁴ A *Vasárnapi Újság* huszonötödik évfordulóján 1879, 161–163.

¹⁵ Uo, 169.

mozdítását is remélte az iskolarendszer korszerűsítésétől, a népiskolai hálózat kiépítésétől, nem egy prózai munkájában érhető tetten a népnevelői irány. Maga Jókai¹⁶ Hecke-nastnak tulajdonítja a kezdeményezést. „Csináljunk egy olcsó néplapot” – fordul hozzá a kiadó, olyat, amelyben képek illusztrálják az előadottakat. A szerkesztők munkamegosztásáról szólva, állítja: „Én szereztem be neki [ti. Pákhnak] a kéziratokat, ő pedig szerkesztette a lapot az ágyban.” Jókai későbbi emlékezése Pákh-ra nem mond ennek ellent.¹⁷ Annyi bizonyos, hogy a *Déliabot* sem a maga neve alatt szerkesztette, a hatóságok megalégedtek avval, hogy a címlapon Jókai csak főmunkatársként szerepelt. Felelős szerkesztő és kiadó: Tolnai gróf Festetics Leó.

Akarmelyik változatot valószínűsítjük, Jókai szerepét döntő jelentőségűnek gondolhatjuk el. Elképzelhetetlen munkabírásával vitte a kéziratokat „megszerkesztésre” Pákh Albertnek, maga sem fukarkodott ezekkel, miközben futott a *Kárpáthy Zoltán* közlése, adott rövidebb-hosszabb írást a naptáraknak, színművek írásával elégtette ki színészno felesége igényeit, hogy főszerepet kaphasson a Nemzeti Színházban előadandó színdarabokban, miközben az 1850-es esztendőkből a dilógiával, az erdélyi és török tárgyú regényeivel alapozta meg írói hírnevét, amely a *Vasárnapi Újság* szerkesztésével, az ott közreadott elbeszélői és ismeretterjesztő írásaival lényegesen gyarapodott. Heckenastnak jól ütött be üzleti vállalkozása, a magyar írók meg jelentős publikálási lehetőséghez jutottak; akár a *Déliabban*, a *Vasárnapi Újságban* helyet biztosított a szerkesztés a magyar irodalom akkori jeleseinek, s akár a *Déliab*, a *Vasárnapi Újság* olvasói Jókai és mások műveiből értesülhettek a kaukázusi eseményekről, a középpontban azzal az áthallásos megfontolással, miszerint ott a szabadságukat védő kis népek küzdenek a gyarmatosító-hódító orosz nagyhatalommal szemben. Itt jegyzem meg, hogy ebben a témakörben Jókai – mint másutt is – reformkori, ezúttal az 1840-es esztendőkből közlések¹⁸ hagyományába lép, azokat korszerűsíti, „orientalizál”-ja, különös tekintettel az azóta eltelt időszakra. Az 1848/49-es történelmi korfordulóval szemben joggal vitatott irodalmi periódus évszámaiként a forradalom és a szabadságharc, az 1840-es esztendő prózája – nem utolsósorban Jókai jóvoltából – folytatódik az 1850-es esztendőben, s a megváltozott közlési körülmények, az allegorikus beszéd kényszerűsége következtében mód nyílik újabb területek magyar irodalomba integrálására, az „orientalizmus” a magyar történelmi regények révén, illetőleg a kaukázusi történetek feldolgozása által az 1850-es évek rétegződő Kelet-szemléletét segít megalapozni.

Annyi mindenképpen idekíváncsoz, hogy Jókai „orientalizmusa” részint több, egymástól olykor igen távoli forrásból táplálkozik, részint nem tart rokonságot a koloniális beszédmóddal, éppen ellenkezőleg, nem csupán a különöset, az egzotikusot, a „más”-t mutatja föl érték-ként a maga „keleti képei”-ben („Orientales”), hanem kihasználva az allegória lehetőségeit, a

¹⁶ Uo. 170.

¹⁷ Uő: Önéletírásom (1873). In *A Jókai-jubileum és a nemzeti díszkiadás története*. Budapest 1898, 143. Vö. még Uő: Melyik a férfi? In Uő: *Van még új a nap alatt*. Elbeszélések. Budapest 1912, 92. („Pákh Albert a legelső újdonságíró és satirikus, ifjúságától kezdve ágyban meg kádban töltötte meg életét, s a mit azalatt írt, szikrázott és gyújtott, csupa életvidámság volt.”)

¹⁸ E szempontból néztem át többek között a *Hon és a Külföld* című lapot, az 1841–44 közti számokat. Szó esik a cserkeszek némely szokásairól (1841, 165), az orosz birodalom viszonyáról a cserkeszekhez (uo, 209, 213), a Kaukázus vidékéről 1844-ben (1846, 59), az ottani háborúról (uo, 60), a cserkeszek önvédelmi harcairól (uo. 1847, 1–5).

közeli múlt eseményeivel analóg történeteket ír meg. Ami a forrásokat illeti: ott további vizsgálatot igényel a följből megcélzott Victor Hugo és Byron, velük összefüggésben Vörösmarty több kiséposza, a magyar történetírás, a reformkor sajtóanyaga (*Tudományos Gyűjtemény*), a magyar-avar-keleti „ős”-történet „szak”-irodalma, a magyar és török történeti-néprajzi leírás (Decsy Sámuel és Hammer-Purgstall): mindezekről az egyes művekkel kapcsolatban a szakirodalom jórészt szól, ¹⁹ a kritikai kiadások pedig többnyire kivonatolták a forrásul szolgáló munkákat, mindehhez vehetjük a kortársi sajtóanyagot az orosz-török háborúról, a krimi háborúról. Jókai meglehetősen szuverén módon él a szakirodalom kínálta lehetőségekkel, forrásainak anyagát „romantizálja”, keresi és megleli a romantikus hősábrázolás „hitelesítő” dokumentumait. Olyan történeteket alkot anyagából, amelyek a különösnek tetszöt, a „más”-t nem sajátját integrálják, hanem meghagyják a különös helyzetében, köré azonban alaposnak mondható környezetrajzot vázol föl, s a hős és környezete konfliktusát szövi történeté. Erre igen jó példa a *Vasárnapi Újság* 1854-es évfolyamában publikált *Az avar vezér* (kötetbeli címen: *A fegyvertelen*), ²⁰ melynek beszédes alcíme utal az eseménysor jelenkoriságára, távoli helyszínére – meg arra, hogy mindezt irodalomként, „fikció”-ként kívánja megjeleníteni: „Regényes rajzok a mostani török-orosz háborúból”. A közlés (hét részletben) a folytatásos tárcaregény ²¹ technikáját követi, az olvasást és értést az illusztrációk segítik, az előadásmód rokonítható a *Csataképek* néhány darabjával, hasonló átleskített, lírizáló, felül-retorizált elbeszélői hang szakítja meg az eseményeket, hol kitérőként, hol a cselekmény aláfestő hangulati mozzanataként. Az ősz eredeti idill cáfolata a civilizált világénak, a természeti létezés érdemesebbnek bizonyul a történetinél, a múltból üzenő állapotrajz boldogabb helyzetet érzékeltet, mint a technikai haladásával jeleskedő európai jelené. Mindazonáltal nem annyira Rousseau (vagy Gessner) művei volnának ideidézhetők, mint ahogy az antik eklogák pásztori világához a legcsekélyebb mértékben sem illeszthető „Circassia” zordonabb természetű, nyersebb, csiszolatlanabb viszonyokat nevelő tája, amelyben a kolonizáló hatalommal szemben kétféle magatartás válhat történeté, az egyik a civilizáló-bürokratikus hatalom elfogadását, a megalkuvással biztosított létezést bontakoztatja ki, a másik az ellenállását, a kíméletlen leszámolását, a védekezve pusztítóét. A bevezetés „negatív festés”-e ²² előlegezi a két világrend, a két szemlélet összehétközhetlenségét, kolonizáló és kolonizált érdekeinek szükségszerűen harcha fordulását. A személyessé formált elbeszélő (aki azonban csak a bevezetésben látható az előtérben) felkínálja az idill után sóvárgónak, a természetit megőrzendőnek vélt olvasó számára az azonosulást, hogy aztán a történetet kibontva az avarok kétféle esélyét (az idegen uralomba beletörődőét és az ellenszegülőét) a szereplők vitájában bontsa ki, s legfeljebb a történet elbeszélésekor késztesse állásfoglalásra a történelem által fölkinált(?) választak megítélése ügyében. Hozzáteve, hogy a gyarmatosító és a leigázott kettőse mellé az egymással ellentétes irányt választó testvérek küzdelmét illessze a különféle igazságok ki-

¹⁹ Czúnya Miklós: *Jókai töröktárgyú regényeinek forrásairól*. Budapest 1934.

²⁰ Radó György: *Jókai Mór és a Szovjetunió népei*. Budapest 1975, 62–63. tartalmi kivonatát adja az elbeszélésnek.

²¹ Hansági Ágnes: Lebomló médiumok – épülő archívumok: az irodalom nyilvánossága. Egy elfeledett Móricz-regény esete a Pesti Naplóval. In *Filológia–nyilvánosság–történetiség*. Szerk. Kelemen Pál, Kozák Dániel, Kulcsár Szabó Ernő, Molnár Gábor Tamás. Budapest 2011 [2013], 153–197.

²² Horváth János A közelítő tél című Berzsenyi-verset elemezve alkotta meg a negatív festés fogalmát, melyet idézőjelben használt. Uő: *Berzsenyi és íróbarátai*. Budapest 1960, 73.

zárólagosságát tagadva, azt azonban nem, hogy a kolonizálást elfogadó „igazsága” csekélyebb mértékű (morálisan). Visszatérve a bevezetőhöz: a civilizációnak nem tagadását hirdeti meg az elbeszélő, pusztán azt, hogy Circassia, a felsorolt civilizációs vívmányok nélkül élő táj népe legalább olyan teljes életet élhet, ha nem teljesebbet, továbbá azt, hogy a civilizáció nem (feltétlenül) jár az erkölcsök javulásával.

„Ha én valami gazdag nemzet bölcse volnék, azt mondanám, hogy ez az ország szájalomra méltó, mert nincsenek vasutai, sem kristálypalotái, mert fővárosában nem laknak olyan gazdag emberek, kik milliomokat vesznek be, s palotákat építenek, mert nincsenek márványból és érczből emelt történeti emlékeik, s fő-fő embereik nem ülnek az európai hatalmasságok udvaraiban, minthogy azonban szerencsémre a magyar nép együgyű mesélgetője vagyok, hozzám fér, hogy ezt a kis cserkesz földet igen boldognak találjam...” (kristálypalota: előre elkészített részekből, szűk egy év alatt, 1851-ben épült, londoni üveg- és fémpalota, civilizációs jelkép, majd az orosz irodalomban is). Az ál-naív történetmondó önmaga kicsinyítésével erősíti meg negatív festésének célzatát, ráadásul bejelenti, hogy e föld egyik törzsökéről, az avarokról beszél, az avarok elbeszélésben, színműben Jókai 1850-es esztendőkbeli témája, a magyar-avar viszony is elő-előkerül, Circassia nemkülönben, Jókai forrásai között.²³ Ami azonban ezúttal fontosnak tetszik, hogy tagadását az a tény indokolja, teszi lehetővé, hogy „csupán” a magyar nép mesélgetője, ezzel érzékelteti, hogy mesemondásra vállalkozik, de a mese csak annyira bizonyul majd mesének, hogy a jelenkori történet egy messzehangzó epizódját regényesíti (vö. a már idézett alcímmel). A mesélgetés: mintegy ironizáló önszemlélet, innen tekint a „gazdag nemzet” bölcseire, így előnyös helyzetet mondhat a magáénak, az elkötelezettét, hiszen elegendő távolságra van az elbeszélés helyszínétől, hogy meglegyen a rálátása, összehasonlítása ezért elfogadható, viszont elegendő időbeli közelségben ahhoz, hogy az idill szétrombolását, a kolonizáló hatalom akcióit „híven” bemutathassa. A regényesség szólhat a történetnek (kevésbé), szólhat az előadásnak (inkább), mivel mód nyílik – mint volt róla szó – a „ki”-beszélésre, valamint annak az elbeszélői érzelmek megszólaltatására, amely bevonná az olvasót, érdekelte tenné az események elbeszélésében. Az alábbi kitétel akár a legközelebbi múlt nemzetiségi ellentéteire, a nyelvharc fegyveres harccá súlyosbodására is vonatkoztatható volna: „Hisz a mióta a Bábel tornyánál összezavarodtunk, azóta haragszik az egyik ember a másikra, s szereti pusztítani azt, aki nem az ő nyelvén beszél.” Talán a közeli múltat idézi föl a visszavonás, az ősi viszálykodás („oly sok viszály”), amely miatt nem tudnak elég hatásosan fellépni az ellenséggel szemben. Ám az előadás túlfűtöttsége alaphanggá lesz, amely aztán átadja a helyét a krónikás előadásnak, amelyben olykor-olykor a szereplői nézőpont is képes érvényesülni. Az alábbiakban idézek egy részletet, amelyben az élénk-szemléletes leírást a magát a résztvevő nézőpontjába pozicionáló elbeszélő kérdéseinek-felszólításainak sora követi. Az egymást követő bekezdések kontrasztja jól érzékelteti Jókai előadásmódjának ama jellegzetességeit, amelyeket az 1840-es esztendők magyar romantikus prózájából adaptált (elsősorban a sajátjából!). A színekkel élő leírás a pusztuló természet rajzát jeleníti meg, nem azt a festőiséget, amely a későbbi Jókai-leírások megkülönböztető sajátja, ellenben a látványelemek zsúfolt sorolása a nagyítás és a túlzás

²³ Vö. tőlem: *Az ős(?)magyar eposz felé.* In *Új: Öreg Jókai nem vén Jókai. Egy másik Jókai meg nem történt kalandjai az irodalomtörténetben.* Budapest 2003, 49–56. Kockázatos kérdés: a cserkeszek olyanok-e Jókainak, mint a gyikanykai tanyák, Mirgorod kozákjai, ukránjai Gogolnak?

szolgálatában áll. A kérdések és megszólítások izgatottsága az elbeszélő személyes érintettségére látszik utalni, ennek elhitése a feltétele az olvasó érdekeltségéé tételének.

„A tűz egyre terjed, a százados fenyőfák ágyúörgéssel pattognak a lángban, kék, zöld lobogványt lövelve az ég felé; pokolbeli hőség üli el a tájat, az ég, a föld előbb rózsaszínben de reng, majd bíborveressé világul át a táj, az erdők sötét mélye izzó pírba olvad, melly utóbb olly vakító fénybe megy át, hogy kín látni a szemnek.

Ki állna itt ellent? Kinek volna ereje küzdeni a háborodott elemmel? Hagyjátok ott ágyúitokat, hagyjátok ott a lóporos szekereket! Ki merne gondolni az égre a földön állva? Hányjátok el a lóport magatoktól.”

Aligha kelthet feltűnést, hogy az elbeszélő a négy őselemet vonja a küzdelem leírásába, a csatának kozmikus vonatkoztatásokat kölcsönöz (az ég és a föld, a pokol meg a háborodott elemek), a rendkívüli, a különleges, a sorsokat eldöntő, az élet-halálháború által ítélkező narrációja ezáltal lesz plasztikussá, nem utolsósorban azért, mert gyarmatosítók és szabadságukat őrzők, két „világ” összeütközéséről van szó. Az oroszoknak, a hódítóknak nem kevésbé fontos a siker, mint a meghódítandóknak, ez utóbbiak a fegyveres ellenállásra bízzák a döntést, az oroszok az elnyomás-hódítás számos (manipulatív) eszközével rendelkeznek a megszállt cserkeszföldiekkel szemben.²⁴ A két testvér eltérő útja egyben a hódítóval szembeni viszony eltéréseit jelzi. A kompromisszumra kész fiatalabb testvér avval érvel, hogy a béke, behódolás elhozta a jólétet, mondhatni a civilizációs vívmányokat, az idősebb testvér nem kér ebből a viszonylagos nyugalomból, a szabadságot választja, a szabadságért folytatott küzdelmet, a kegyetlenséget is magába foglaló küzdelmet. A hódító ravasz diplomáciája, kétszínű kegyelme sem téríti el az idősebb fivért, adott szavához hű marad, fegyverrel nem harcol az oroszokkal, de esküje nem tiltja, hogy fegyvertelenül vezesse a csapatokat az ellenséggel szemben. A kötet számára megadott cím: *A fegyvertelen*, az idősebb fivér életének ezt a szakaszát állítja az előtérbe, fanatizmusát, ti. csupasz kézzel ront neki az ellenek. Míg az ifjabb testvér rajzában a „pragmatikus”, a megbékélést saját előnyeire fordító személyiséget érzékelteti (az elbeszélő inkább közli a fordulatokat, mint indokolja), az idősebb fivér életútjának ábrázolása részletezőbb, noha változásokat itt sem mutat be, inkább a következetességet, a makacsságot, az ellenállás, megtörhetetlenség hősiességét, amelyből nem hiányoznak azok az emberfeletti emberre valló tulajdonságok, amelyek a hőst magánossá teszik, olyanná, akinek számára csak a közösség érdekei léteznek, e közösség érdekeinek rendeli alá a magát, semmiféle megalkuvásra nem lévén képes. S ha újból azt állítom, hogy még ebben az elbeszélésben is a szabadságharc emlékei őrződnek, akkor nem *A kőszívű ember fiai* heroikus tetteinek előjátékára gondolok, hanem az orosz hódító kíméletlen bemutatására, az idegen nagyhatalom kolonizáló törekvéseire, amelyeket a szabadon élni akarók nem tűrhetnek. Az orosz-török háborúról, az oroszok kaukázusi hódításairól szóló elbeszélések 1849 magyarországi eseményeire emlékeztetnek annyiban, hogy a túlerőben lévő hatalommal szemben tanúsított ellenállás bemutatása kap eposzi vonásokat, Kaukázus ellenálló hőseivel szemben elmarasztaltatnak a megalkuvás képviselői. *Az avar vezér a Vasárnapi Újság* legterjedelmesebb Jókai-elbeszélése, a legfontosabb abból a szempontból, hogy fenntartja az ellenállás eszméjét, méghozzá a romantizáló lelkesültség pátozával.

²⁴ Jókai *Görög tűz* (1877) című regényében élénken ecsetelte a cári hatalom manipulatív technikáit. S. a. r. Radó György. Budapest 1989.

Az avar vezéren kívül Jókai még az alábbi elbeszéléseket adta közre az 1854-es *Vasárnapi Újság*ban.²⁵ Folytatásokban *Az utolsó Czigányországot*, méghozzá az első számtól kezdve, a 6. számban *A hosszú álom* című kisprózát, amely mintha Washington Irving akkoriban és még sokáig, Planquette operettjének emlegetése révén Krúdy Gyuláig igen népszerű *Rip van Winkl*éjére (1819) emlékeztetne, noha Jókai Nógrád vármegye levéltárának egyik aktáját emlegeti forrásként. A magam részéről nem azért kételkednék ebben, mivel a kritikai kiadás készítője nem akadt nyomára, hanem jóval inkább egy írói stratégia részeként tudom elfogadni ezt a hivatkozást. Jókai nem egy ízben játszik el a „realizmus” hitelességre törekvő igyekezetével, részint azért, hogy a „valóság”-fogalmat többretegűvé, sokjelentésessé teszi, képzelhetőnek tűnő és „valóságos” között mosva el a határvonalat, részint az anekdota felé közelít, olyan falusi történetet kreálván, amelyben a hihetetlen vagy alig elképzelhető elfogadottá, elfogadhatóvá válik – legalábbis a szereplők között alakuló viszony tekintetében. A bölcsőt vásárolni induló Herczeg András hazatérését megszakítva 28(!) hetet tölt álomban egy barlangban, mintegy a tetszhalál állapotában, húséges neje még húségesebben várja, s mikor az alvónak felfakad egy kelevénye, magához tér, s legott hazaindul. A jókedéllyel előadott történet a levéltári forrást idézve kitérők nélkül, természetes nyugodtsággal anekdotázza el az esetet, köznapi hősök köznapi történetét, szemben a *Rip van Winkl*ével, melyben a több évtizedes barlangi létezés alatt jócskán megváltoznak a viszonyok, Rip ismeretlenként tér haza egy ismeretlen világba. A *Hinni és nem hinni* szinte Romeo és Júlia történetként indul, a különféle vallású szülőket lassan-lassan meggyőzi a fiatalok szerelme, majd az, hogy kölcsönösen áttérnek a másik hitére. Ez újabb bonyodalmat okoz, a hitbeli távolság nem változott, mindkét fiatal valóban a másik egykori hitén van. A vígjátéki, persze akár tragédiába is fordulható események megoldódnak, hogy az elbeszélő levonhassa a tanulságot: „Minden hit jó, csak megtartsátok, s legyen mindenki tisztelettel a másik iránt.” A tanító célzatú befejezést a lap népnevelő irányultsága indokolja, Jókainak a vallás és a hit tekintetében egész életében vallott türelmessége és liberalizmusa ebben a népies előadásmódú elbeszélésben is megnyilatkozik; az élőbeszédszerű előadás, a párbeszéd eleveensége és az eseménybeli fordulatok ügyes előkészítése mutatják a novellista Jókai erőnyeit. *A koldus gyermek* című rövidtörténettel kapcsolatban a kutatás Dickens hatását emlegeti.

Ezzel a kisprózával elindul Jókai sorozata, melyben karácsonyi történeteket ad közre évről évre: a dickensi indítás aligha tagadható. Ugyanakkor Jókai 1854-es, rendkívül érzelmes elbeszélésének magyar előzményéről megfeledeztek, Eötvös József: *A megfagyott gyermek* című balladája 1832-ből ugyanennyi, ha nem több joggal volna emlegethető, mint a Jókai által bizonyosan ismert *Karácsonyi ének* vagy éppen Andersen *A kis gyufaárus lánya*. Az első közlés feltűnik azzal, hogy nem a szokványos cigány-karakterológiát adja; a cigányságról mint dicső hajdankort megélt népről emlékezik meg, amelynek feledésbe merült történetét szegezi szembe a szomorú jelenkorral. Valójában a történeti – emlékezetes múlt – sanyarú jelen sémát vetíti rá a cigányságra, egy szerelmi történetet iktatva be, az őshazának idilli rajzát vázolja föl. Az utolsó Czigányországot a tatárjárás veri szét (Timur Lenk hadjárata), a cigányság magatartása ugyancsak megosztott az ellenséggel szemben.

Ha egybefoglaljuk ezeket az elbeszéléseket, nem pusztán a tematika változatossága, az írói beszéd sokfélesége hívja föl magára a figyelmet, bár ez utóbbi feltétlenül: hiszen az elbeszélésben érvényesíthető modalitásnak szinte mindegyik variánsára lehet példát hozni. Mintha

²⁵ A kritikai kiadás jegyzeteiben található a közlés körülményeire vonatkozó információk.

Jókai 1/ számba venné olvasóit, szinte valamennyi ízléstípus kielégítésére törekedne; 2/ ennek érdekében elbeszéléseiben gyakran vált hangnemet, kiemelendő, hogy a szentimentális-tól, a patetikustól a komikum több fajtájáig (a szóvicctól a helyzetkomikumig, sőt: jellemkomikumig) kísérletezik a különféle olvasókhöz szólás mikéntjével. 3/ Különféle társadalmi rétegek, különféle népek, korok életébe enged bepillantást, a régmúlt és a jelen összeolvasása hozza létre novelláinak egy rá jellemző fajtáját.

A novellista Jókai népszerűségét bizonyítja, hogy kiadója készítésére állította össze *Dekameronját*,²⁶ száz elbeszélésből álló gyűjteményét, amelynek a címen kívül nem sok köze van Boccacciohoz, viszont seregszámát adja Jókai elbeszélés-változatainak, amelyek az 1850-es esztendő végére reprezentálják, talán még a folytonosan alakuló regénytípusoknál is jobban, a magyar nyelven létrehozható próza lehetőségeit. A *Vasárnapi Újság*ban megcélzott olvasóréteg számára készült az összeállítás, amely a történeti és jelenkori tematika, a tragédiás hangoltságtól a humorosig, „népies”-ig terjedő előadás révén az író kisepikai vállalkozásairól ad számot. Olyan értelemben, hogy a forrásul használt anekdota-gyűjtemények (köztük súllyal a *Dictionnaire de l’amour*)²⁷ történeti felszabadítják az írói képzeletet, s egyfelől archetipikus helyzetek novellába tömörítését eredményezik, másfelől viszont a hazai és a közeli-távoli, „idegen” szereplők sorstörténetét prezentálják. Nem utolsósorban abból a megfontolásból, hogy a legkülönfélébb történetekhez keressen és leljen meg írói stratégiát. Más kérdés, hogy a száz elbeszélést számba véve, messze nem minden alkalommal szólhatnánk gondos kidolgozásról, helyenként csupán könnyen befogadható olvasmányról volna érdemes beszélni, ám éppen az ebben a dolgozatban tárgyalt elbeszélések jelzik, hogy az elbeszéléshez fűződő írói viszony miként differenciálódik, a történeti elbeszélés hogyan igényli a krónikás előadást, a falusi-nemesi/kisnemesi környezet miképpen kapcsolódik össze az anekdoták félreértelmezési/félreértéseket oszlató „techniká”-jával, többnyire hatásos záradékot, nem egyszer csattanós befejezést kölcsönözve a *Vasárnapi Újság* olvasói által küldött anekdotáktól. S noha elsősorban a történeti elbeszélések alapulnak (történeti) forrásokon, a falusi-népies novellák közül nem egy rendelkezik közvetlen előzménnyel, s ha mégsem, az elbeszélő úgy tesz, mintha hallomásból vagy írásos följegyzésből merítene. Jókainak ezt a törekvését a lap más anyagai hitelesíthetik: értekező prózáról ebben az esetben talán túlzás volna szólni, publicisztikáról, ismeretterjesztésről annál inkább. Az irodalmi emlékezetet szolgálja a *Magyar költők sorsa*, a személyes érdekeltség egy szubjektív „irodalomtörténet” teremtődéséhez járul hozzá, amely a Bach-korszakban tragikusra forduló írói sorsok egymásutánjában szinte irodalmi világállapotot jelez, a korai halálok egymásutánjában mintha a *Mire megvénülünk* családi végzete előlegeződné, az irodalom illetéknéppen helyzetjelentéssel szolgál a nemzetnek, a körülmények és az egyedi életek egymásba érése a létezés megszűnését eredményezi. A történeti rajzok sorozatával *A magyar nemzet története* című vállalkozását készíti elő az író-szerkesztő, a történeti forrásokból vett adatok mellett a mondai előzmények integrálása az olvasmányossá színezett történetírást népszerűsíti, a történeti gondolkodás a nemzeti tudat ébrentartását célozza meg: *A székelyek néprajzi jellegű leírása (Bálványosvár)* mellett a *Fejedelmi párbaj* (viadal a pomerániai óriással, nemcsak a *Toldira* emlékeztet, hanem az igen elterjedt, lovagi párviadalokból származó, közép-európai történe-

²⁶ Jókai Mór *Dekameronja. Száz novella*, 1–10. k. Pest 1858–1860.

²⁷ Vö. tőlem: Egy Jókai-novella és ami körülötte/mögötte van. *Irodalomtörténeti Közlemények* 2009, tematikus szám, 826–835.

tekre, a szlovéneknél például a Pegam és Lambergar regéjére)²⁸ kevésbé az oknyomozó történetírásba illeszthető, mint inkább a történelem „regényes” rajzolatai közé.²⁹ Ez utóbbival viszont Jókai a nemzeti nagyelbeszélés lehetőségeit tágította, érzékeltetve, hogy amit elbeszél, meseként (is) olvasható, ennek a Bach-korszakban más volt a jelentése, mint majd lesz a dualizmus idején. A hivatalos állami felfogással, a monarchikus tudattal szemben az „önálló”, nemzetközi monda/regemotívumokat hazaivá asszimiláló irány alternatívát jelentett, kiegészítése volt az 1850-es években Jókai történeti regényeinek, amelyek nem feltétlenül kétoszlatúan (mi-ők) gondolkodtattak el a magyar történet értelmezéséről (az *Erdély aranykorában* és folytatásában nem pusztán Teleki Mihály a megosztó személyiség, a magyar történeti helyzetekben történő állásfoglalás mérlegelendő nézetek összegondolását, szembesítést igényli); mindez mellőzhetőnek bizonyul, amikor a magyar történelem regeszertű megjelenítésére kerül sor, a szuverén módon csoportosított/csoportosítható adatok irányzatosságát a mondára emlékeztető előadás könnyedebben elsajátítható olvasmánnyá varázsolja. S itt visszautalok arra a szerepre, amelyet a kortársak, majd a róla értekezők az 1850-es esztendőők Jókaijának tulajdonítottak. Barta János talán túl szigorúan ítéli meg Jókainak ebbe a körbe sorolható munkálkodását:

„Kihull ebből a nagy opusból (...) mindaz, ami a napi aktualitások szférájában mozgott; az a közlékenység, amely a szerkesztő és a publicista Jókait a közönséggel és a napi élettel állandó kontaktusban tartotta, írói alkotásának felszínes rétegeiből táplálkozott, komolyabb művészi igény nem is fűződhetett hozzá.”³⁰

Anélkül, hogy ezt a Barta János irodalomszemléletéből következő megállapítást vitatnám, annyit azért megjegyeznék, hogy 1/ A magyar újságírás, lapkiadás történetének feltárásakor talán éppen a kárhozottatott vonások másféle értékelése sem elképzelhetetlen, 2/ Az újságot író/szerkesztő, az élclapot kiadó,³¹ benne állandó szereplőket/szócsöveket mozgató Jókai bizonyára nem az elmélyült lélekelemzés mércéjével mérhető, ám a humortörténet és közéletiség összefüggései felől esetleg méltánylandó; 3/ Jókai humorának és azzal olykor ellentétes, emelkedett hangú orientalizmusának az európai romantikában nem pusztán megfelelői vannak; lényegi tényező, hogy a magyar olvasástörténetben kiemelkedő jelentőségű hozzájárulás az olvasóközönség szélesítéséhez; 4) A Jókai-életmű esendőbb darabjaiban is tetten érhető a másutt értékesebb, időtállóbb, messzebbre mutató elbeszélői törekvés, mód, „műintenció”, s ezek az esendőbb darabok nem egyszer olyan kezdemények (vagy ismétlődések), amelyek révén az életmű fő vonala (az újságíró és a politikus Jókai semmiképpen nem elhanyagolandó, meg/elítélendő „elágazódása” a pályának) talán alaposabban fölmérhető. A *Vasárnapi Újság* a szélesebben vett közönség olvasóvá nevelését tűzte ki célul, nyilván másokhoz szolt a *Pesti Napló* (ahol egyébként Jókai-regények jelentek meg folytatásban!); a populáris iroda-

²⁸ Karel Krejčí: Cseh motívumok Arany János trilógiájában. *Filológiai Közöny* 1965, 300. Vö. még Garay János: I. Béla. Uő: *Összes munkái*. S.a.r, jegyz, életrajzzal kísérte Ferenczy József. Budapest 1886, III, 51–60. A száműzött herceg viadalát beszéli el a pomerániai vitézzel-óriással. Az Árpádok ciklus megjelenése: 1847.

²⁹ Jókai Mór: *A magyar nemzet története*. Pest 1854, *A magyar nemzet története regényes rajzokban*. 2. jav, bőv. Kiadás, Pest 1860.

³⁰ Barta János: Az élő Jókai. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1975, 272.

³¹ Szabó Endre: Jókai, mint az „Ústökös” szerkesztője. In *Jókai-album. Képek, adatok, okmányok Jókai Mór életéből*. [Budapest] é.n, 93–100.

lomnak, a popularitásnak teljes emancipációját készítvén elő, miként az anekdota „népieség”-ét a népdal, népmese befogadásával együtt szorgalmazta a szerkesztő, újságíró Jókai. Történeti rajzaiban is föllelhető az anekdota. *A magyar nemzet történetében* nemkülönben, ugyanakkor a magyar és a nem-magyar népköltészetnek népszerűsítésére szintén vállalkozott, műveinek „meseisége”, összefüggésben az európai romantikáéval, köztük a triviális irodalom olyan képviselőivel, mint például *A három testőrt* író Dumas-val, abból a szempontból jelentős: ezt a trivialitást művei felszíni rétegében vállalja Jókai, a Dumas-művek helyébe sajátjait ajánlva, hogy aztán a művek mélyszerkezetében jelezze azt a fajta alkotást, amely valódi(?) írói természetének a leginkább megfelelni látszik. Innen vonom le azt a következtetést, hogy – bár, ismétlem, a bemutatott Jókai-írások aligha sorolhatók be a legfontosabb Jókai-művek közé – az újságíró-novellista Jókai még kevésbé gondosan kidolgozott írásaiban is a kor (irodalmi és közéleti) kihívásaira felel, s ezekre az alkotásaira is elmondható, amit Lányi András feltételez: „A Jókai-hang lényege az a közelség, melyet könyv és olvasója között éreztet, és ez a közelség adta volt egy rövid korszakon át. Közönsége, mint az eposzi korban, mintha nem is olvasóközönség volna, hanem hallgatóság, ezért lehet az elbeszélés – beszéd. A modor sajátosan retorikus: elegyedik benne a pátoz a személyes megszólítás közvetlenségével.”³² Mikszáth nekrológiájában azt állítja, miszerint Jókai „a fülével írt, az ő nyelvezete muzsika, de ez csak a magyar idiomából hangzik ki.”³³ Persze, ez csak részben magyarázza Krúdy és Márai Jókai-olvasásának természetét, s feltételezi a kérdést: miért volt Jókainak szinte hihetetlen XIX. századi európai sikere? Ehhez annyit, hogy Pákh Albert (ugyancsak a *Vasárnapi Újságban*) állítja: „ő azon igen kevés magyar író között az első helyen áll, akiket hazánk határain túl is ismernek, kik az európai irodalom felszínére emelkedtek.”³⁴ Ezt a megállapítást 27 tételes bibliográfia követi, a felsorolásban német, francia, angol fordítások lelhetőek föl.

1904-re jócskán megváltozott Jókai és a magyar irodalom helyzete. A *Vasárnapi Újság* 1904-es folytatásos regényének nem Jókai a szerzője, hanem Mikszáth Kálmán (*A vén gazember*), Jókaitól a 9. számban egy vers olvasható, *Hetvenkilencz* címmel, amely utalás életkorára, s mely életének áttekintése, kifuttatása egy akár szó szerint értendő happy endingre. Elegendő néhány sort idézni, hogy lássuk: Jókai még ott sem lírai költő, ahol a legszemélyesebb; kissé öngazolás, válasz a közönségnek, mely eltérő módokon fogadta Jókai második házasságát:

*Mennyi bajt átéltem, mennyi csapást, veszélyt,
Sok szép reménységem hogy oszlott szerteszt,
S most ismét valóvá lett minden szép álmom;
Itt a boldog sziget, csak partra kell szállnom.*³⁵

Amiért mégis szükségesnek gondoltam legalább négy sornak idézését, a visszakapcsolás lehetősége a Jókai-életműre. Régóta ismert: a boldog szigetek gondolata mennyire áthatotta Jókai epikáját, lett légyen szó a kivonulásról a társadalomból egy szó szerint vett sziget idilljébe, netán oly utópiáról, amely a fausti ábrándot teljesíti be a szabad földön élő szabad nép

³² Lányi András: A kettészakított üstökös. In *Uő: A kettészakított üstökös*. Budapest [1992] 102.

³³ Mikszáth Kálmán: Jókai Mór. *Vasárnapi Újság* 1904, 318–319.

³⁴ Pákh Albert: Jókai Mór. *Uo*, 1857, 76–77.

³⁵ Jókai Mór: *Hetvenkilencz. Uo*, 1904, 144.

boldogságáról. Jól ismertek az ideidézhető regényfejezetek. Ezúttal a gyarló sorokban kettős utalás fedezhető föl: a boldog sziget megnevezése (párhuzamosan az *Ahol a pénz nem isten* fenyegetettséget sikeresen elhárító szigetével) nem hagy kétséget arról, Jókai mint érzi mások számára is elhithetőnek a személyes boldogság megteremtődését. A verssor második tagjában (csak partra kell szállnom) akár Horatius-nyomra bukkanhatunk, s ha közelebb jövőnk a sorhoz, Berzsenyi verskezdetére ismerhetnénk. Hogy itt egy toposz felújítása történik-e, vagy a(z irodalmi) hagyomány versbe emelése, ezúttal nem perdöntően fontos, a versíró Jókai a veszélyekkel teli korszak túlélését követő idilljét mélyen a kulturális hagyományba ágyazza, melybe a maga személyes sorsát a följebb bemutatott utalással kapcsolja. A maga részéről nem szűnik meg felelni a szűkebb család és a társadalom egy része felől érkező vádakra, még azon az áron is, hogy nemcsak regényben reagál (ilyen például *A börtön virága*), hanem az általánosan elterjedt, népszerű, tehát sokak által forgatott lapban. Az 1904-es évfolyamnak azonban nem ez a legfontosabb Jókai-vonatkozása, hanem az, ahogyan az író halálát, majd temetését prezentálják. Mikszáth és Schöpflin nekrológjáról volt szó, Mikszáth a közvetlen utókort, Schöpflin a lapot képviselte, a nekrológ műfajának megfelelő hangvétel egyiket sem gátolta abban, hogy Jókai jelentőségét aképpen hangsúlyozzák, ahogy akkoriban (általában) a magyar irodalmi gondolkodásban élt, kissé (vagy nem is olyan nagyon kissé) szemben a Gyulai és Péterfy képviselte nézetekkel.

A *Vasárnapi Újság* kezdeményezőként tűnik ki abban, hogy Jókai haláláról, majd e halálot kapcsán életének egyes állomásairól, illetőleg temetéséről fényképsorozatban számol be, mintha egy erre felkért-hivatott riporter a Jókai-út állomásait módszeresen végigkísérte volna. Egyrészt elmondható, hogy a közölt fényképanyagból nem egyszerűen végigkísérhető Jókai életútja, felmentést adva a nekrológ szerzőinek, hogy mondandójukat életrajzi adatokkal terheljék meg, így szabad út nyílik az értelmezés számára, másrészt a képanyag nem igényli a magyarázatot, az aláírások jórészt kimerülnek az évszámokban, a kép egyéb adatainak közléseiben. Harmadrészt arról tanúskodik ez a sorozat, hogy a szó- és írásbeliség mellé zárkózik föl a képbeliség, a kommunikáció teljes értékű eszközeként (Itt jegyzem meg, hogy a képközlések egy része átvétel a lap korábbi számaiból). Jókai – mint ismeretes – a festészettel is kísérletezett (ennek emlékezete szintén látható a *Vasárnapi Újság* kép-életrajzának szemlélésekor), a lefotózott festmény nyomdai közlése a képekbe öltöztetett Jókai-életnek (szinte) „művészetköziség”-e. Gondoljunk arra, hogy a kettős tehetségű író egymásra vonatkoztatható művészeti vállalkozásai immár egy szűkebben vett technikai médium segítségével jutnak el az életrajzot e közlésekből rekonstruálni kényszerülő-hivatott olvasóhoz (ezáltal a technikai médium a monográfus szerepét tölti be, az eredeti görög jelentésnek megfelelően: monos és grafein). A szövegtől a képig megtett út azonban nemcsak a technikai sokszorosíthatóság „esztétikum”-ára enged rápillantást, hanem egy újfajta olvasásra is ösztökél, amely olyan értelemben nincs teljes ellentétben a Jókai-regényekével, hogy azokban szintén különös jelentőségre tesznek szert a leírások, a rendkívül alapos közlések egy vidék, egy jelenség, egy személyiség „arculatá”-ról, így a fényképek egyben eltávolítások az olvasástól, hiszen a képi beszéd visszatérés a minimális szövegiséghez, illetőleg a szövegnélküliséghez. Ráadásul a *Vasárnapi Újság*nak ez a Jókai-száma nem igényel állásfoglalást, csak szemlélést, a történetalkotást sugallja a képek sora, amelyek Jókai családi, házi és egyéb viszonyaira is megengedik a rátekintést. A lapot forgató szembesítheti Barabás Miklós rajzát Jókai önmagáról készített olajfestményének fényképes másával, egy idealizált portrét egy ügyetlenebb, önszemléletű

arcképpel. Ami különösen érdekes, a Jókai-életút szemléltetése a különféle korokból származó, különböző helyszíneken fölvevett fotókkal. 1843-ból, 1850-ból, 1854-ből, 1885-ből valók a felvételek Jókairól, ezeket egészíti ki a társaskép Laborfalvy Rózával, majd Nagy Bellával (kommentár nélkül, ki-ki gondoljon, amit akar), Jókai édesanyja, a Jókai-család sírjai Pesten és Komáromban, a Jókai-kortársak portréi, Istók János Jókai-szobra: hogy néhányat említsek a lapban megjelentetett képekből. Látható Jókai Erzsébet körüti lakása, Jókai alakja a szüretben, a műteremben, egykorú rajzaiból is kapunk válogatást, mindezek beleilleszkednek a nekrológokba, illetőleg a különszámban folytatják, kiteljesítik azok tételeit. Schöpflin emlegeti Jókai „megelevenítő képzelet”-ét, majd azt, hogy „érmességéből folyik humora”. Szerinte írónk még ott sem szatirikus, ahol az akarna lenni. Mikszáth Jókai írói jelentőségét emeli ki, Dumas-nál többre tartva humora miatt. Külön érdekességre tarthat számot, hogy faksimilében olvasható Jókainak a laphoz küldött levele, ennek révén az 1854 óta szinte töretlen jelenlét dokumentálódik, az előbb szerkesztői (főmunkatársi), majd munkatársi viszony. Jókai intim szférájának (családjának, a család temetkezési helyeinek stb.) bemutatása belépteti a szemlélőt a magánemberi térbe, melyben viszont az író és a közéleti ember jól ismert pályájához vázolódnak föl újabb vonás: Jókai „magánélete” mind első, mind második házasságával közüggé vált, mindkét esetben a színész-éleveség eleve a nyilvánosság előtt élhette életét, mely élet éppen a *Vasárnapi Újság* fotói révén zárult vissza a Jókai-életbe/műbe, lett immár része egy pályának olyan módon, hogy személyes létezésének jelentősége a Jókai-élet/műben elfoglalt helyen értékelendő a továbbiakban.

További tanulságok is levonhatók, ezek részint az újság-nyilvánosság változásának szerkesztését illetik, de érintik az írói öndokumentálásnak a fényképezéssel összefüggő újabb szakaszát. Akár meglepőnek tetszhet az a mennyiség, az a számos életmozzanatra kiterjedő figyelem, amely képes életrajzzá komponálódni. Nem hirtelen-váratlan előkerült dokumentumokról van szó, hanem egy gondosan gyűjtött, tárolt, ezek szerint a szükség diktálta alkalmal gyorsan (re)produkálható anyagról. Ez a képesség a nyomda/nyomtatás-technika fejlődésével, az újságolvasás (tömeg)igénnyé válásával kizárta a véletlent a fontos események hírlapi/fotóriporter közléseiből, és igényelte egy olyan dokumentációs készlet felhalmozását, amelyből válogatni lehetett, amely párosítható volt (adott esetben) a nekrológokkal. Másfelől viszont a nyilvánosságot rutinosan kezelő Jókai szintén felismerni látszott a fénykép által megőrzendő jelenet, pillanat, állapot fontosságát, és az évtizedek során felgyűlt örökségét nem pusztán, régimódián, írásos anyaggal, hanem gyermek- és ifjúkori rajzainak, festményeinek, valamint a meghatározott időben készült fényképeknek őrzésével, ha szükséges, hozzáférhetővé tételével bármikor kinyitható archívumként hagyta hátra. Gyakorló szerkesztőként, újságíróként kísérte végig az 1854 és 1904 között eltelt, sajtótörténetileg igen fontos időszakot, és már egészen fiatalon megtanulta, miként a legcélszerűbb szerepelni a nyilvánosság előtt. A följegyzések szerint élvezte az ünneplést, szellemesen rögtönzött, válaszolt a köszöntésekre, parlamenti beszédeiben sem takarékoskodott a humoros kitételekkel. Am azt is tudta, hogy nem elegendő „szónokolni”, írásban is nyomot kell hagyni. S már 1854-ben (volt róla szó) fölismerte, mennyit használt írásainak az illusztráció; a megemlékezések sokat nyerne azáltal, hogy az úti élmények, a leírások, a megjelenítendő személyek „kép”-ben is megtalálhatók az újságokban. A *Vasárnapi Újság* bőségesen élt ezekkel a lehetőségekkel, a

metszetektől,³⁶ a rajzos ábráktól eljutott a fényképekig. Jókai azonban arról is gondoskodott, hogy a korral változó személyisége ne csak a festmények ritkább alkalmi, hanem a dokumentációt illetően célszerűbb fényképek révén is ismerősként legyen jelen a magyar olvasók, a nyilvánosság előtt. A *Vasárnapi Újságnak* a fényképek által konstruált Jókai-életrajza feltehetőleg az élő Jókai tetszését is megnyerte volna. Az illusztrált népszerű lap 1854-es indulása jelezte, hogy szerkesztője fogékony a technikai (azaz nemcsak technikai) újdonságokra. A halál, a temetés hívta elő a képes beszámolót, melynek alanya és tárgya Jókai Mór. Író, újságíró, szerkesztő.

³⁶ Krúdy Vasárnapi Újság-élményéről: „Az ötvenes években fametszetek, a régi novellák és a golyafészkes házikó a címlapon talán örökre emlékezetemben lesznek.” Krúdy Gyula: Jókai. In *Uő: Írói arcképek. Kármán Józseftől Kiss Józsefíg.* Vál, utószó, jegyz. Kozocsa Sándor. Budapest 1957, 169.